

УДК 378:008:130.122:316.752

О.П. ЛУЧАНІНОВА,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України,
м. Дніпропетровськ*

ДУХОВНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ КРИЗИ

У статті автор аналізує теоретичні основи духовної культури студентів вищих навчальних закладів України в умовах соціально-гуманітарної кризи, розкриває головне завдання сучасної освіти як розвитку духовної культури особистості студента, коли культура у підсумку стає основою формування і становлення цієї особистості.

Ключові слова: духовність, духовна культура, соціально-гуманітарна криза, становлення особистості, виховна система.

Постановка загальної проблеми. Сьогодні Україна перебуває в стані соціально-гуманітарної кризи, яка позначилася як на суспільстві в цілому, так і на економіці, освіті тощо. Модернізація економіки, реформи в різних галузях, у тому числі в освіті, проходять повільно. А вирішення проблем у духовній сфері суспільства відбувається завжди за залишковим принципом. Відсутність чіткої програми духовного відродження українського суспільства гальмує втілення будь-яких реформ у всіх сферах суспільного життя. Криза змінює тенденції життєдіяльності системи, тобто порушує її стійкість, радикально її оновлює. Кризу потрібно розглядати як переломний момент у розвитку системи, що дає простір новому витку економічних змін. Держава потребує нових фахівців. Наскільки готова сучасна вища освіта до підготовки фахівців, спрямованих на своєрідну духовну діяльність, яка може дати два результати: «раціональне знання в душі класичної гносеології і софійну премудрість, яка визначає пафос прилучення до найвищих цінностей буття» [5, с. 81]?

Вищенаведене свідчить про надзвичайну актуальність проблеми виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів в умовах соціально-гуманітарної кризи ХХІ ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Аспекти, проблеми, перспективи духовного світу сучасної української молоді досліджує Р.А. Василюк. Нову систему морально-духовних цінностей студіює О.О. Балагура, яка здійснила аналіз основних складових системи морально-духовних цінностей на сучасному етапі розвитку країни. Вона акцентує увагу на найбільш гострих моральних проблемах суспільства за умов кризи, які органічно входять і в матеріальну, і в духовну культуру, і наголошує на тому, що безкультурна людська маса може бути потрібною тільки для нічим не обмежених соціальних і політичних маніпуляцій. Дослідниця наголошує на пріоритетній ролі вітчизняної освіти та науки у вирішенні цих гострих питань у сфері духовності та моралі. Філософ Є. Бистрицький глибоко розкриває соціальні кризи суспільства та їх роль у духовних установах людства, розглядаючи кризу як можливість радикально змінити смислові засади політичного режиму, здійснити вибір між різними світоглядними орієнтирами, що позначиться на якості духовної культури людства. С.Б. Кримський у своїх розвідках розвиває думку про духовність, духовну культуру в житті людини як проект самобудівництва, як стан активності. Національно-культурний контекст освітньої політики розглядає Г. Філіпчук. Процес соціалізації і становлення особистості через культуру досліджує вчений Ф. Кумбс.

Цікавими для нашого дослідження є філософські припущення й роздуми українського вченого-філософа, доктора філософських наук Є. Бистрицького, який вважає, що соціальні кризи виникають під час загострення суперечностей або зіткнення інтересів різних соціальних груп чи утворень: працівників і роботодавців, профспілок і підприємців, працівників різних професій, персоналу і менеджерів та ін. Соціальні кризи можуть бути продовженням і доповненням економічних та виникати самі по собі, наприклад, з приводу стилю управління, невдоволення умовами праці, ставлення до екологічних проблем, із патріотичних почуттів [2].

Серед всіх видів криз він особливе місце в групі соціальних криз виділяє для політичної кризи – кризи в політичному устрої суспільства, кризи влади, кризи реалізації інтересів різних соціальних груп, класів, в управлінні суспільством. Політичні кризи торкаються всіх сторін розвитку суспільства і, як правило, переходять в економічні. Фатальна криза – це революція; просто криза – це не загибель, а поворотний пункт. Гуссерль, коли він говорить про кризу європейського людства, то в підсумку йдеться про зміну смислової установки у баченні явищ, які призводять до кризи. Той же Гуссерль вважав, що у його час хворе європейське людство досягло цього поворотного пункту, і треба щось радикально змінити у сфері теоретичного бачення, скажімо, у духовних установках європейського людства. Безперечно, що для молоді сьогодні криза – це насамперед смислова криза того способу життя, який ми ведемо [2]. Розуміння кризи як, перш за все, кризи світоглядних орієнтацій. Дійсна криза – це коли йдеться про зміну підвалин та коли виникає нездатність знайти нові підвалини, коли продовжується невизначеність самої зміни засади, самого переходу. Формуються міжлюдські відносини, які регулюють не стільки право або правила глобальних технологій (а технологія – це завжди техніка плюс людські відносини), а моральні відносини. Це повсякденні відносини, регульовані не стільки правовими нормами, скільки природно складеними цінностями, які легітимують «саме правду», «дійсний сенс життя», тобто стосунками, які виробляються в повсякденному житті громадянами. Якщо дуже коротко, то йдеться про сенс, який виникає у так званому громадянському суспільстві. Пошук виходу з поворотного стану відбувається і відбуватиметься на рівні самоорганізації громадян – наскільки вони здатні або нездатні організуватися, наскільки вони сприйматимуть кризу як можливість радикально змінити смислові засади політичного режиму. Оце й є точним визначенням кризи – невизначеність стану вибору між різними світоглядними орієнтирами.

Важливу роль у період кризи не тільки в суспільстві, а й в освіті в цьому зв'язку відіграє саме навчальний заклад, де закладаються основи для здобуття успішної роботи і кар'єри, фактично, з отриманням вищої освіти людиною найчастіше пов'язує свій майбутній успіх.

ВНЗ завершує процес соціалізації і становлення особистості. Ще 1968 р. американський вчений Філіп Кумбс у книзі «Світова криза освіти» дійшов висновку: на зміну людині-виконавцю має прийти людина-творець. Відтоді і триває пошук нових освітніх систем. Без ідей виховання освітні системи перестають існувати як цінність.

Метою статті є здійснити аналіз теоретичних засад духовної культури студентів вищих навчальних закладів України в умовах соціально-гуманітарної кризи, розкрити головне завдання сучасної освіти як розвитку духовної культури особистості студента, коли культура в підсумку стає основою формування і становлення цієї особистості.

Виклад основного матеріалу. Ще у 2005 р. Указом Президента України (№ 1647/2005) було визначено першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства, а одним із пріоритетних завдань Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади визначено забезпечення збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства. Було створено Національну раду з питань культури і духовності, до складу якої входили Ю. Андрухович, М. Жулинський, О. Забужко, Л. Костенко, В. Яворівський та ін. видатні постаті. Але за рік-два актуальність цього важливого питання зійшла нанівець, а раду було розформовано.

З кожним роком роль морального виховання в суспільстві й, зокрема, у вищій школі стає «слабкою ланкою»; стався розрив між теорією та практикою духовно-морального виховання, оскільки акцентується в основному увага на здобутті й засвоєнні знань, тоді як на практиці студенти не вміють їх застосовувати; у традиційному моральному вихованні занадто акцентується суб'єктивна позиція викладача, а позиція студента, навпаки, занадто об'єктивується.

Викладання у ХХ ст. мало директивний і односторонній характер, тоді як розвиток студента, його свідомості, моральної системи та моральних цінностей поступово ігнорувалося, що негативно позначалося на ініціативності студентів і викликало в них інколи почуття протесту неправильній моральній оцінці, коли критерієм оцінки на іспитах у вищій школі є «знання», а не «аналіз поведінки та її наслідків», що в результаті призвело до того, що студенти зупиняються на етапі «знань» і не підвищують рівень своєї моральної поведінки. У цьому і простежується основний розрив між теорією та практикою морального виховання; частина викладачів вищих навчальних закладів не мають необхідних моральних якостей, «надихати себе високими ідеалами, обмежувати себе високими моральними нормами, озброювати себе науковими знаннями, дотримуватися суворої дисципліною» [3].

Відомо, що системотворчий принцип єдності навчання та виховання чітко реалізовувався в радянській школі. Ми пам'ятаємо прийом у піонери, комсомол полегшував розвиток учня, надавав йому психологічної стійкості, відбувався процес ідентичності особистості на кожному віковому етапі. Криза державної системи освіти у 80-ті роки ХХ ст. спровокувала знищення попередньої системи цінностей і мотивів освіти.

Соціально-гуманітарну кризу ХХІ ст. можна назвати системною, бо, на нашу думку, вона тісно пов'язана з кризою духовною. Це відчуття людьми безглуздості того життя, яке вони ведуть. Життя ускладнене тим, що в ньому важко знайти позитивний зміст через руйнування старих і дискредитацію «нових» цінностей. Виникає культурологічний вакуум. Криза характерна не тільки для дорослих, вона особливо гостро виявляється у молоді, оскільки швидка зміна соціокультурних складових не сприяє стабільності в процесі дорослішання. Саме цим і характеризується критичний момент у зміні світу молоді як активної частини суспільства.

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетна роль належить виховній системі вищого навчального закладу. Майбутнє нашого народу залежить від змісту цінностей, що закладаються у світоглядні орієнтири студентської молоді, та від того, якою мірою духовність стає основою їх життя. Провідними положеннями нової української виховної системи вищого навчального закладу, що розвивається разом із впровадженням Болонського процесу, є пріоритет не тільки загальнолюдських цінностей, формування планетарного мислення особистості, а й формування духовної культури студентської молоді.

І хоч певна частина сучасної молоді взагалі не бачить сенсу в духовності, духовний розвиток молоді людини може відбуватися під внутрішнім контролем особистого попиту, який відсутній у традиційній системі освіти. Таким чином, рівень духовної культури студентів, її окремих видів безпосередньо позначається на інтенсивності і спрямованості соціальної активності. Естетична, моральна, політична культура визначає ціннісні орієнтації студентів на ті чи інші сфери застосування своїх здібностей, рівень їх прагнень. Між ступенем засвоєння духовної культури і соціальною активністю існує діалектичний взаємозв'язок.

Як зазначає С. Кримський, «духовність – це не субстанція, а стан активності» [5, с. 47]. Відповідно, можемо назвати духовність діяльністю, діяльністю розумною, усвідомленою. Адже людина вихована завжди діяльна за своєю суттю.

Г. Філіпчук наголошує, що «варто сконцентрувати увагу держави і громадськості, її здорової української частини на одну дуже важливу складову – культурологічну. Адже саме через гуманітаризацію, гуманізацію, впровадження цінностей світової, європейської, української культури, українознавчих цінностей можна змінити ментальність і свідомість тих, хто наділений професійним правом виховувати націю [8, с. 9]. Вважаємо, що процес формування духовної культури студентів є педагогічним явищем. Це взаємодія педагог-студент, що включає такі етапи, як цілепокладання, переживання, осмислення, відносини, саморефлексія, моделювання, подолання тощо.

Це певною мірою пов'язане з вихованням, а також середовищем, в якому людина реалізовується, суспільством, в якому вона живе. Серйозну загрозу ми відчуваємо від віртуальних Інтернет-мереж. Безперечно, через віртуальне спілкування неможливо вирішити це питання. Але доволі вагома частка молоді виступає сьогодні активною силою політичних змін, і залежно від того, які цінності вона вносить у ці зміни, яку культуру впроваджує, багато в чому буде залежати майбутнє суспільства, його культура, напрям трансформації. Суспільство зацікавлене в тому, щоб ці цінності і культура були демократичними. На жаль, спе-

ціаліст замінив освічену людину як цілісну особистість. Для нього наукове знання – універсальна підстава приймати рішення та діяти.

Нам імponує в межах нашого дослідження думка П. Сорокіна про те, що «освічена людина стала одновимірною і пропагує свою одновимірність як взірць досконалості. Соціолог констатував, що класична європейська освіта неспроможна тестувати моральні якості людей. Це пов'язане з тим, що освіта виявилася неспроможною здійснювати селекцію та готувати освічених людей як інтелігентних. Брак культури виявився в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Криза інтелігентності є свідченням духовної деградації суспільства, руйнуванням еліти країни як провідної верстви нації [7, с. 297].

Наскільки важко сучасній молодій людині, особливо студенту, усвідомити, що його успіх, кар'єра залежать не тільки від професійної діяльності, але й від того, наскільки він вихований морально, щоб діяти розумно. З такого погляду, духовна культура студента є надзвичайно актуальною. І мова йде не про зв'язок із церквою, де більше гартується віра людини у себе. Тому головне завдання сучасної освіти – це розвиток духовної культури особистості, що в підсумку стає основою формування і становлення особистості.

Як зазначає О.О. Балагура, «зміст процесу виховання духовної культури студентів ВНЗ на сучасному етапі розвитку суспільства має включати освітньо-виховні ресурси духовної культури суспільства; потенціал навчально-виховного і соціокультурного середовища вищого навчального закладу; духовний саморозвиток, самовдосконалення та власне духовну самореалізацію особистості студента». Тому навчальний заклад – це той осередок, який зможе вплинути на студента духовно. Саме у навчальному закладі відбувається процес залучення молоді до загальнолюдських моральних та естетичних цінностей, таких як добро, краса, істина, любов, гармонія, духовність [1].

Студенти будь-якого ВНЗ є потенційною елітою суспільства в цілому, яка акумулює у своїх ідеях концепти майбутніх політичних, культурних і економічних перетворень у суспільстві. І від того, які ціннісні орієнтири сформуються у студентства сьогодні, багато в чому буде залежати перспектива розвитку української держави у майбутньому. Освіта – необхідна умова підготовки молоді до життя, її соціалізації, залучення до духовних надбань людства. Отже, освіта – це духовність, система цінностей, яку можна вдало і цілеспрямовано пропагувати великій кількості людей.

Одним із провідних завдань формування духовної культури молоді у вищій школі є, насамперед, трансформація у свідомість студентів етичної теорії, що дає їм змогу побачити розбіжності у власних моральних вчинках та вчинках інших людей і безпомилково визначити їх ціннісний сенс. Дотримуватися духовно-моральної поведінки складніше, ніж отримувати моральні знання.

Сенс життя – стати необхідним світу і собі. А якщо ми хочемо служити ближнім і самим собі, то у ставленні до ближніх нам потрібно мати моральність, а у ставленні до себе – знання. Мати знання для того, щоб розуміти навколишній світ і себе. Щоб жити в злагоді з природою і самим собою. Вміти адаптуватися до мінливих умов. Ніколи не впадати у відчай. Не порушувати законів природи. Прагнути до гармонії. Піклуючись про розвиток душевних якостей, людина зможе гідно вийти з будь-якої ситуації. Без духовного життя не було б тієї людської культури, яка створювалася століттями. Занепад духовного життя не тільки затримує еволюцію людства, а й виникає небезпека давати знання малорозвиненій людині зі спотвореною душею і озлобленим серцем.

Людство ввійшло в XXI ст., яке ЮНЕСКО оголосило століттям освіти. Це означає, що міжнародне співтовариство визнало освіту як домінуючу не лише в розв'язанні глобальних проблем, які переживає людство, а й у формуванні духовних підвалин нової екоінформаційної цивілізації. Тому сьогодні є реальна можливість дати людині опанувати не тільки базовими професійними знаннями, а й загальнолюдською культурою, на основі якої можливий розвиток усіх сторін особистості, облік її суб'єктивних потреб і об'єктивних умов, пов'язаних з матеріальною базою і кадровим потенціалом освіти. Розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською культурою залежить від рівня освоєння базової гуманітарної культури.

Є. Марчук наголошує на тому, що «високорозвинуті країни щораз більше інвестують в освіту, позаяк вона забезпечує формування не лише інтелектуального, а й гуманітарного

потенціал нації. Останній визначається рівнем психічного та фізичного здоров'я нації, її соціального благополуччя, моральності, духовності, інтелектуального розвитку, психологічної єдності, гуманітарної активності [6, с. 109].

Що ж ми можемо запропонувати замість декларативних гасел на кшталт «треба бути духовним», «треба відродити духовні цінності»?

Якщо говорити про формування духовної культури студентів ВНЗ, то це питання треба розглядати за умови оновленої виховної системи вищого навчального закладу. ВНЗ – це динамічна виховна система, центром якої є студент як особистість. Виховання ніколи не може бути багато або достатньо, бо сам навчальний процес, професійна діяльність викладачів є виховуючими.

Головне завдання сучасної освіти – це розвиток духовної культури особистості, що в підсумку стає основою формування і становлення особистості.

Формування духовної культури студентської молоді в Національній металургійній академії України конкретизується через систему певних завдань і принципів, а саме: пробудження у студентів бажання бути моральними; формування духовної культури, толерантного ставлення до традицій і звичаїв; збереження їх та передавання від покоління до покоління (клуб «Оберег»); розвиток чеснот і позитивних моральних якостей; спонукання до самовдосконалення; гармонія високих, благородних інтересів, потреб і бажання; ставлення до християнських традицій (клуб «Світлина»); розвиток значущих рис і якостей особистості; формування розуміння сутнісних питань про сенс і мету життя людини та особистісного ставлення до них; емоційне багатство колективного життя; формування рис особистості – майбутнього фахівця (клуб «Перспектива», «Перекладач»).

Структурними компонентами формування духовної культури є духовні, пізнавальні, соціальні потреби, самоактуалізація, різні види діяльності студентів. Велику роль у формуванні духовної культури студента відіграє зміст виховної роботи в межах виховної системи закладу. Це робота ради з виховної роботи, заступників завідувачів кафедр із виховної роботи, студентської ради академії, гуртожитків, самодіяльні колективи, музей академії, загін волонтерів, клуби за інтересами на факультетах тощо.

Висновки. Проаналізувавши духовну культуру студентів вищих навчальних закладів в умовах соціально-гуманітарної кризи, можемо зробити висновок, що рівень культури залежить від сприйняття її самими студентами, адже студент – особистість соціальна, він повинен розвиватися, зростати духовно, пізнавати світ і себе у ньому, реалізуватися як творець, а не тільки задовольняти суто фізіологічні потреби. Формування духовної культури молоді в умовах соціально-гуманітарної кризи повністю має здійснюватися за допомогою педагогічного організованого процесу. Як слушно зауважує С. Кримський, «людина безперервно діє в напрямі самобудівництва. Людська особа – це завжди проект стати людиною, і тому потрібні постійні зусилля для підтвердження своєї людяності» [5, с. 49].

Отже, суть виховного процесу у вищому навчальному закладі – не у проголошенні намірів виховання студентів, а у створенні найсприятливіших умов для виховання фахівців з вищою освітою, плекання духовно культурної еліти суспільства. Велика виховна роль належить викладачу, який якраз і сприяє створенню високого інтелектуального, морального та естетичного фону у навчальному процесі. Подальшого дослідження заслуговує питання розгляду виховної системи ВНЗ як необхідної умови виховання духовної культури студентів.

Список використаних джерел

1. Балагура О.О. Нова система морально-духовних цінностей [Електронний ресурс] / О.О. Балагура // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – № 1. – С. 88–91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nrs_2012_1_16.pdf
2. Бистрицький Є. Велика криза та її наслідки. Круглий стіл часопису «Філософська думка» Філософська думка. – 2009. – № 2. – С. 14–20.
3. Вань Бинь. Новое введение в нравственное воспитание высшего образования [Електронний ресурс] / Вань Бинь, Чжан Инхан. – Пекин: Общественно-научная документация, 2005. – 328 с. – Режим доступа: stationline.org.ua/pedagog/104/18551-teoriya-i-praktika-moralnogo-vixovannya-studentiv-u-vishhomu-navchalnomu-zakladi.html (на китайском языке).

4. Василюк Р.А. Духовний світ сучасної української молоді: аспекти, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / Р.А. Василюк. – Режим доступу: osvita.ua/school/lessons_summary/education/38899/
5. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. Марчук Є. Соціополіс – модель майбутнього суспільства / Є. Марчук // Національні інтереси. – Львів, 2001. – № 4–5. – С. 104–114.
7. Сорокин П.А. Социальная и культурная мобильность / П.А. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 295–424.
8. Філіпчук Г. Національно-культурний контекст освітньої політики [Електронний ресурс] / Г. Філіпчук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – № 1. – С. 9–24. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24090/1/2-9-24.pdf>

References

1. Balahura, O.O. (2012). *Nova sistema moral'no-dukhovnykh tsinnostej* [A new system of moral and spiritual values]. *Nauka. Relihiia. Suspil'stvo*. [Science. Religion. Society]. No 1, pp. 88-91. Access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nrs_2012_1_16.pdf (In Ukrainian).
2. Bystryts'kyj, Ye. (2009). *Velyka kryza ta ii naslidky. Kruhlyj stil chasopysu "Filosofs'ka dumka"* [Big E. crisis and its consequences. Roundtable journal "Philosophical Thought"]. *Filosofs'ka dumka* [Philosophical Thought]. No 2, pp. 14-20. (In Ukrainian)
3. Van', Byn'. (2005). *Novoe vvedenye v npravstvennoe vospytanye vyssheho obrazovaniya* [New introduction to the moral education of higher education / Wang Bin, Zhang Inha]. *Obshchestvenno-nauchnaia dokumentatsiia* [Social Science Documentation, 2005]. Beijing. 328 p. Available at: stattiionline.org.ua/pedagog/104/18551-teoriya-i-praktika-moralnogo-vixovannya-studentiv-u-vishhomu-navchalnomu-zakladi.html (In Chinese).
4. Vasyliuk, R.A. *Dukhovnyj svijt suchasnoi ukrains'koi molodi: aspekty, problemy, perspektivy* [Spiritual world of modern Ukrainian youth aspects, problems and prospects]. Available at: osvita.ua/school/lessons_summary/education/38899/ (In Ukrainian).
5. Kryms'kyj, S.B. (2003). *Zapyty filosofs'kykh smysliv* [Request of philosophical meanings]. Kyiv. Publ. PARAPAN. 240 p. (In Ukrainian).
6. Marchuk, Ye. (2001). *Sotsiopolis Model' majbutn'oho suspil'stva* [Sotsiopolis. The model of the future society]. *Natsionalni interesy* [National interests]. L'viv. No. 4-5, pp. 104-114. (In Ukrainian).
7. Sorokyn, P.A. (1992). *Sotsyal'naia y kul'turnaia mobyl'nost'* [Social and cultural mobility]. *Chelovek. Tsyvylizatsiia. Obschestvo* [Man. Civilization. Society]. Moscow, pp.295-424. (In Russian).
8. Filipchuk, H. (2013). *Natsional'no-kul'turnyj kontekst osvitynoi polityky* [National and cultural context of education policy]. *Pedahohika i psykhohihiia profesijnoi osvity* [Pedagogy and Psychology of Professional Education]. No 1, pp. 9-24. Available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24090/1/2-9-24.pdf> (In Russian).

В статье автор анализирует теоретические основы духовной культуры студентов высших учебных заведений Украины в условиях социально-гуманитарного кризиса, раскрывает главную задачу современного образования в развитии духовной культуры личности студента, когда культура в итоге становится основой формирования и становления этой личности.

Ключевые слова: духовность, духовная культура, социально-гуманитарный кризис, становление личности, воспитательная система.

In the paper the author analyses the theoretical basics of spiritual culture of students of higher educational establishments in Ukraine in the conditions of social and humanitarian crisis, discloses the main task of modern education in the development of spiritual culture of student's personality when the culture finally becomes the basis for the formation and development of that personality.

Key words: spirituality, spiritual culture, social and humanitarian crisis, development of personality, educational system.

Одержано 21.10.2015.